

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ДЗЕРКАЛІ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ

Представлено авторський погляд стосовно доцільності та можливості застосування соціально-психологічних знань в комплексі управління людським капіталом, узагальнено зміст та перспективи використання біхевіористичного підходу в процесі теоретико-економічних досліджень у сфері управління людським капіталом України

Постановка проблеми. Проблематика управління людським капіталом формується на перетині принципово різних галузей знань. Її науковою розробкою опікуються економічні й управлінські, соціологічні і психологічні дисципліни. Перші вивчають економіко-організаційні засади інвестування грошових коштів у розвиток складових людського капіталу та визначають передумови доцільності відповідних заходів. Роль же других досить часто розглядається як другорядна. Проте, на думку автора, такий підхід є неприродним і помилковим, адже носієм та власником людського капіталу є окрема особистість, соціально-психологічні характеристики якої цілком і повністю обумовлюють ефективність його формування та використання. Тому ігнорування знань соціально-психологічного характеру – а саме такий сепаративний (*від лат. Separatio – відокремлення*) підхід домінує сьогодні у переважній більшості наукових праць – не є вірним шляхом подальшого розвитку теорії та практики управління людським капіталом України. Відповідно, гострою вимогою сьогодення необхідно вважати створення комплексного підходу, що уособлював би у собі знання і соціально-психологічного, і управлінського, і суто економічного характеру.

Опонентів такого підходу щодо вивчення проблем формування та розвитку людського капіталу чимало. Проте обґрунтування, що наводяться ними, скоріше відштовхуються від

намагань “зберегти чистоту науки”, аніж базуються на принципах науково-практичної раціональності. В таких випадках необхідно глибоко усвідомлювати, що декомпозиція знань про цілісну реальну дійсність є лише фактом спеціалізації науки, яка не ставить за мету антагоністичне протиставлення результатів, які отримані у відповідності до змісту різних ракурсів наукових пошуків. Навпаки, важливим є інше – взаємоузгодження висновків, отриманих у різних галузях знань, з метою їх ефективного застосування на практиці шляхом формування комплексних, орієнтованих на вирішення конкретних завдань, підходів. Саме в межах такого комплексного підходу і має бути сконструйоване новітнє бачення механізму впливу на сферу формування та використання людського капіталу України.

Відправним же пунктом оновлення теорії та практики управління людським капіталом має виступити визнання біосоціальної природи людини фундаментом всіх відповідних науково-теоретичних побудов та практичних заходів.

Що означає – “біосоціальна”? Загалом, “біо”складова містить в собі соматичне та психологічне начало людини як живої істоти, а “соціо” – складова обумовлює пріоритетний характер її життєдіяльності. Проте, просте суміщення таких трактувань не розкриває істинний зміст біосоціальності як характеристики окремого індивіда – носія

людського капіталу. До речі, навряд хтось широко обізнаний стосовно іншого потенційно можливого термінологічного симбіозу – “соціобіологічна”. Його просто не застосовують. Чому? На думку автора, це пояснюється первинністю біологічних ознак людини і вторинністю її соціальних характеристик. Іншими словами, у випадку застосування терміну “біосоціальна” акцент робиться на глибокій обумовленості соціальної активності конкретної людини змістом її біологічних (психофізіологічних) характеристик. Тобто саме психофізіологічні якості людини виступають рушійною силою її соціалізації, внаслідок якої і формується людський капітал як окремого індивіда, так і держави загалом. Відповідно, наукова розробка проблематики управління людським капіталом поза межами концепції психофізіологічної детермінації соціальної активності є абсурдною та недоречною.

Конкретизуючи зміст досліджуваної у статті проблеми варто зазначити – вихідною умовою ефективної координації процесів у сфері формування та використання людського капіталу держави має виступити створення дієвої *системи управління*. Для того щоб забезпечити дієвість (функціональну відповідність) такої системи, необхідно чітко усвідомлювати її *призначення*, що дозволить з'ясувати і принципи її будови – її *архітектуру*.

Що ж є призначенням системи управління людським капіталом України? У загальних рисах відповідь проста – по-перше, сприяти вчасному та повноцінному формуванню складових людського капіталу, а по друге – забезпечувати ефективність їх використання. Якщо взяти до уваги загально визнані переліки складових людського капіталу (як правило, це знання, трудові навички та досвід, здоров'я та мотиваційні стани), то не вимагає окремого доведення той факт, що характеристики переважної більшості з них обумовлюються змістом саме ψ -фактору. Адже процеси, пов'язані з опануванням нових знань та їх

подальшим коректним застосуванням, закріпленням професійних навичок та поглибленням трудового досвіду, а також виникненням бажаних мотиваційних станів, знаходяться поза межами свідомості людини.

З цього приводу фундатор вітчизняної школи практичної психології Т. Яценко зазначає: “Діяльнісний підхід, що домінував у радянській психології, зосереджуючи увагу на зв'язку психіки з практикою, дещо знецінював функції внутрішніх детермінант феномена психічного. Для комуністичної моралі була неприйнятною думка про те, що *людина не є господарем свого внутрішнього світу, оскільки тоді було б потрібно визнати існування несвідомих душевних процесів, які не підлягають контролю з боку людського розуму*”. І далі: “При цьому поза дослідженнями залишалось не лише несвідоме, як внутрішній феномен, що не вписувався у зовнішню детерміновану категорію психічного, а й такі поняття, як немотивовані вчинки, ірраціональні дії, інфантильні та регресивні прояви поведінки” [18, с. 37]. До того ж, за словами Назаретяна А.: “Унікальність... нинішньої епохи в тому, що глобальне самознищення цивілізації є можливим, по-перше, за дуже короткий час і, по-друге, внаслідок обмеженого числа індивідуальних дій... Із збільшенням технологічної могутності зростає *залежність соціальної системи від масових та індивідуальних психологічних станів*” [12, с. 144].

З огляду на викладене, навіть необізаному у психологічних тонкощах читачу стає зрозумілим те обмеження дослідницького потенціалу, яке виявляється у випадку ігнорування соціально-психологічного фактора в процесі вивчення сфери формування і використання людського капіталу. З іншого боку, за умови визнання надскладної будови людської психіки, гостро постають

завдання, пов'язані із розробкою дієвих механізмів управління психологічними передумовами створення людського капіталу, в тому числі і тими, які мають підсвідомий характер. Відкритими залишаються і питання стосовно того, що використати в якості дієвої методологічної бази в ході побудови ефективної системи управління людським капіталом керівнику – як правило, економісту, чи фахівцю з державного управління?

Спробу автора дати відповідь на ці питання і покладено в основу представленої статті, а інструментом віднаходження шуканої відповіді обрано теоретичний аналіз змісту і призначення провідних шкіл психологічної науки у взаємозв'язку із стратегічними соціально-економічними пріоритетами розвитку людського капіталу України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє виокремити щонайменше три принципово різних ракурси досліджень, кожен з яких тією або іншою мірою ігнорує проблематику соціально-психологічної обумовленості тенденцій у сфері формування і використання людського капіталу:

а) дослідження з позицій пріоритету *економічної доцільності* [наприклад: 9; 11; 13; 16;] (як правило, акцент робиться на особливостях інвестиційного процесу у сфері людського капіталу, реформації системи оплати праці з метою виконання нею мотивуючої функції в цілях підвищення віддачі від новоствореної вартості у формі людського капіталу, очікуваному прирості продуктивності праці та відповідному економічному ефекті);

б) дослідження з позицій пріоритету *освітньої доцільності* [1; 5; 17] (як правило, особлива увага приділяється проблематиці реформування освітньої сфери, механізм співпраці суб'єкта і об'єкта освітнього процесу, раціоналізації системи бюджетування освітніх заходів та приведення їх змісту у відповідність до потреб ринку праці, мотивації потенційних носіїв-власників людського капіталу щодо активізації зусиль з метою отримання сучасних знань та

оволодіння прогресивним досвідом трудової діяльності). До речі, цікавим є те, що саме педагогічна громадськість в свій час вороже зустріла інноваційну ідею людського капіталу, адже вбачала в ній передумови приниження культурної цінності освіти та не зведення людини до рівня машин;

в) дослідження з позицій пріоритету *теоретичних узагальнень* [2; 6]. Останні доцільно поділити на дві підгрупи. Першу – формуватимуть ті, що орієнтуються на створення принципово нових, інноваційних, раціональних парадигм управління людським капіталом, а другу – ті, що намагаються розтлумачити, а інколи й розкритикувати, вже написане, сказане, висловлене. Нібито ілюструючи останнє, група українських вчених у [8, с. 26] обурливо зазначає: “Не дивлячись на багато чисельні *прогресивні* публікації вітчизняних авторів, ще продовжуються *історичні екскурси у витoki* людського капіталу від давньогрецьких мислителів, від А. Сміта і Т. Шульца до наших днів”. А вже через один абзац ці ж автори пишуть: “Так, Т. Шульц (Нобелівський лауреат, 1976 р.) вперше опублікував праці з теорії людського капіталу...” і т.п. То ж на чію адресу висловлена декількома рядками вище критика стосовно нескінченних історичних екскурсів? Чи не на свою?

Загалом, висвітлення певної проблематики під різними кутами зору є абсолютно природнім. В тому числі це стосується і сфери управління людським капіталом держави. Проте, в такому випадку закономірно виникає питання про те, хто ж буде узгоджувати між собою результати досліджень “перших” і “других”, і хто переведе на мову практики теоретичні винаходи “третьох”? Невідомо і те, яким чином відобразяться у результатах таких досліджень фундаментальні соціально-психологічні передумови формування та використання людських знань та навичок, адже ще Г. Беккер – винахідник теорії людського капіталу – стверджував про нагальну необхідність утвердження в науці про працю позицій *економічного біхевіоризму*.

Саме з ім'ям Г. Беккера пов'язують зародження та розвиток теорії людського капіталу. Зокрема, у своїй теорії вчений спирався на застосування економічних закономірностей у дослідженнях "*іраціональних факторів*" людської поведінки в умовах ринкових і неринкових відносин, у суспільному і приватному житті. І хоча, певною мірою, загальні соціально-психологічні елементи знайшли відображення у розробленому Г. Беккером підході, все ж таки, останній ігнорував їх змістовну сутність, роблячи акцент на *економічній детермінації* поведінки людини. Загалом погляди вченого відрізнялися як від суто соціологічних, так і психологічних, а ідея економічного біхевіоризму, запропонована ним, ґрунтувалась на вивченні різних аспектів людської поведінки саме з позицій економічної раціональності [8, с. 41]. І хоча єдності соціально-психологічного та економічного у представленому підході досягнуто не було, можна стверджувати про суттєвий внесок праць вченого у вирішення цього завдання.

Сьогодні проблематика формування та використання людського капіталу висвітлюється у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Проте, соціально-психологічні аспекти раціоналізації програм з розвитку людського капіталу і досі ігноруються на сторінках наукової літератури.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні змісту та ролі соціально-психологічного фактора в процесі управління людським капіталом, а також у визначенні соціально-психологічної парадигми теоретико-економічних досліджень у сфері формування, розвитку та використання людського капіталу України.

Викладення основного матеріалу. Оцінюючи індекс людського розвитку (Human Development Index), Організація Об'єднаних Націй розмістила Україну на 76-е місце із загальних 177. Найближчими "сусідками"

України стали Колумбія (75-е місце) і Самоа (77-е) [3, с. 3].

У [14] читаємо: "Самоа (Somoa) – група з 14 вулканічних островів у Тихому океані біля 3,1 т. км². Самоанці – народ, основне населення Самоа, понад 200 тис. чол."

То ж, сьогодні родюча хлібами та знана конструкторами космічних кораблів Україна поруч із вулканічним Самоа, а що далі? На що претендувати державі, 25 % населення якої [4, с. 3] (а це не 200 тис., а понад 10 млн. осіб – найбільш обізнаних, молодих, здорових і перспективних) *бажають* залишити її межі, прихопивши, до речі, із собою і накопичений ними капітал? На багатьох з них вже чекають, а скоріше чекають на той капітал, який буде вивезений ними за кордон непомітно і безперешкодно. Як здогадався читач, мова йде про знання та мотивацію, трудові навички та досвід – про людський капітал держави.

І це не дивно, адже, наприклад, за словами директора Державного центру зайнятості В. Галицького, країни Західної Європи ведуть стосовно України політику "*вимивання* трудового та генетичного потенціалу" [4, с. 3]. Відповідно, питання про те, як не розгубити, а примножити людський капітал України є вельми актуальним, а заходи щодо його розв'язання мають отримати найвищий пріоритет. Доки не пізно.

Як вже зрозуміло, автор вважає, що комплекс заходів із збереження та розвитку людського капіталу має враховувати й соціально-психологічний аспект, адже саме він обумовлює бажання (див. виділене курсивом слово вище), прагнення та переконання, можливість та ефективність формування, збереження, розвитку та використання цього капіталу в інтересах кожного громадянина України.

З метою визначення дієвої соціально-психологічної парадигми управління людським капіталом України нами проведено аналіз основних шкіл психології та зроблено наступні висновки.

Психоаналіз. Зародження і розвиток психоаналізу як теоретико-прикладної школи психологічної науки припадає на кінець XIX – початок XX століття. Його появу можна вважати реакцією наукової думки на обмеженість практичного інструментарію психології тих років. Прогресивні, неординарні, бунтівні погляди та висновки З. Фрейда (не призначені, до речі, для широкого загалу громадськості – неосвідчених суддів психоаналізу) створили справжній переворот у науці про світ психічного, реформувавши погляди на структуру психіки та функції її складових елементів. І хоча дискусії стосовно правомірності деяких поглядів вченого продовжуються у наукових колах донині, практична і теоретична цінність зроблених ним висновків не викликає сумніву.

Що ж запропонував З. Фрейд психологічній практиці, чим збагатив теорію психологічної науки? У загальних рисах (соціально-економічний профіль представленої статті не дозволяє зробити більшого) та у ракурсі досліджуваної проблематики цінність психоаналітичної концепції, на думку автора, полягає у тому, що:

– відбулася змістовна диференціація світу психічного, вперше висловлено думку про те, що психіка людини є складним синтезом автономно функціонуючих елементів;

– надано розширеної характеристики не лише виокремленим складовим людської психіки, а й взаємозв'язкам між ними, зокрема, доведено той факт, що елементи психічного світу можуть знаходитись (як правило, так і відбувається) не у компенсаторних відносинах, а у відносинах суттєвого протистояння, а це обумовлює широкий спектр ірраціональних та спонтанних (на перший погляд) дій, про які йшлося вище;

– обґрунтовано, що досягнення раціональної (бажаної, доцільної) поведінки можливе лише за умови нівелювання надмірного функціонального протистояння структурують складових (надсвідомого, свідомого, підсвідомого), а також оптимізації

дії передсвідомості, як того невід'ємного інформаційного фільтру, без якого неможлива злагоджена робота психіки людини.

Концептуальні погляди З. Фрейда знайшли відображення у відповідному психотерапевтичному підході, серед інструментів якого перевага надається процедурі вільних асоціацій – комплексній методиці, що прийшла на зміну такій популярній у ті часи гіпнотерапії. Іншими словами, з точки зору психологічної науки, інноваційність аналітичного підходу полягає у розробці процедури вільних асоціацій, суть якої виявляється через змістовну інтерпретацію спонтанного вербального продукту, що отримується внаслідок психологічної активності індивіда. Психокорекційний ефект такого підходу важко переоцінити. Проте, чи може виступити психоаналітична теорія фундаментом раціоналізації управлінських процесів у сфері формування і використання людського капіталу у більш-менш глобальних масштабах? На думку автора, ні, адже цінність психоаналітичної процедури простежується саме на особистісному рівні формування, розвитку та використання людського капіталу. На більш високих рівнях управління людським капіталом (мікро-, мезо-, макро-) такий підхід є неідеальним.

Гештальтпсихологія та гештальт-терапія. Подальшого розвитку та суттєвої трансформації ідеї психоаналізу отримали в межах гештальтпідходу, який виступив супротивником інтелектуалізації світу психічного, зробивши акцент на *емоційно-чуттєвих аспектах* функціонування людської психіки. Тут варто зазначити, що сучасний психоаналіз також надає неабиякої ваги виявленню емоційно-чуттєвих дисбалансів, проте, його загальна методологія суттєво відрізняється з тією, що запропонована в межах гештальтпідходу.

Гештальтпсихологія (від нім. Gestalt – образ, форма, структура) – один з напрямів психології 20–30-х років XX століття, започаткований М. Вертгеймером та іншими німецькими вченими.

В психології під гештальтом розуміють специфічну організацію частин, яка складає певне ціле. Гештальтпсихологія, як напрямок психологічної думки, виходить з того, що аналіз частин не може забезпечити розуміння цілого. Експерименти гештальтпсихологів довели, що людське сприйняття не детерміноване механічним додаванням зовнішніх подразників, а володіє власною організацією. У своєму розумінні організм сам обирає те, що йому важливо та цікаво, адже сприйняття побудоване таким чином, що значима фігура сама виділяється на передній план, а всі інші об'єкти зливаються, стають розмитими і відходять у, так званий, фон. Відповідно, відкриття гештальтпсихологів мали і важливі філософські наслідки: людина відповідальна за те, що саме вона сприймає і як себе відчуває.

Практичної цінності гештальтпсихологія набула завдяки працям Ф. Перлза, погляди якого оформилися в межах унікального науково-прикладного напрямку – гештальт-терапії. В ті часи Ф. Перлза, який був професійним психоаналітиком, не влаштували багато з положень психоаналізу, і передусім – інтелектуальний характер опрацювання психологічних проблем людини. Натомість, головною ціллю гештальт-терапії стало виявлення емоційно-чуттєвих композитів та їх раціоналізація в цілях досягнення якомога більшого усвідомлення людиною самої себе: власних почуттів, потреб, бажань, тілесних процесів, а також, наскільки це можливо, повного усвідомлення зовнішнього світу, і передусім, світу міжособових відносин.

Таким чином, основними категоріями гештальтпідходу в психології є “фігура”, “фон” і “усвідомлення”, а його визначальними позиціями є наступне:

– людина являє собою цілісну істоту, а її поділ на складові частини, наприклад психіку й тіло, є штучним;

– людина та оточуюче її середовище являють собою єдиний гештальт, структурне ціле, яке називають “організм – оточуюче середовище”, середовище

впливає на організм, а організм перетворює своє середовище у відповідності до зміни власної форми;

– контакт – базове поняття гештальт-терапії, а місце де організм “зустрічається” із навколишнім середовищем називають границею контакту. Те, наскільки людина може задовольнити свої потреби, залежить від того, наскільки гнучко вона регулює контактну границю, роблячи співпрацю із навколишнім середовищем ефективною;

– усвідомлення нетотожне інтелектуальному знанню про себе та навколишній світ. Воно включає як переживання сприйнятих стимулів зовнішнього світу, так і внутрішніх процесів організму. В цивілізованому світі у людей гіпертрофоване інтелектуальне мислення на протигагу емоціям та сприйняттю зовнішнього світу. Проте, саме усвідомлення, а не раціональне знання, дає правдиву інформацію про потреби організму та про реальну дійсність. Відповідно, основна ціль гештальтпідходу – розширення меж усвідомлення;

– людська поведінка підкорюється принципу формування та руйнування гештальтів. Здоровий організм діє на основі саморегуляції. Насущна потреба виникає і займає домінуючу увагу організму – фігура проявляється з фону. Пошук та зближення з об'єктом, що може задовольнити домінуючу потребу, призводить до завершення та *руйнування* гештальту [10, с 308-310].

Центральною проблемою даного напрямку психологічної практики є раціоналізація роботи з гештальтом, адже саме незавершений гештальт, залишаючись незруйнованим, є каменем спотикання у роботі людської психіки. Будучи підсвідомими, такі незавершені гештальти виявляють активну агресивну дію на свідомість людини та призводять до викривлення її бажань, намірів і поведінки. Дезорганізуючий вплив незавершених гештальтів простежуються у всіх сферах життєдіяльності індивіда, в тому числі і у сфері формування та використання людського капіталу. І це не дивно, так як

ігнорування реальної дійсності шляхом заглиблення у царину світу ірраціональних думок та помилкових вчинків не є бажаною передумовою опанування прогресивних знань та поглиблення трудового досвіду.

Загалом, автор виокремлює такі основні форми нераціонального завершення гештальту:

– *псевдозавершення гештальту* – спостерігається у випадку маскування та, як наслідок, ігнорування індивідом істинної суті протиріччя, що виникло на межі контактної границі (тут автор дещо розширює зміст класичного трактування контактної границі, використовуючи даний термін також і для характеристики діагоналі сполучення детермінуючих складових психічного світу людини). В такому випадку відбувається спотворення самого характеру життєдіяльності людини, яка вимушена підлаштовувати свій світогляд під штучний, сформований внаслідок ірраціональної інтелектуалізації, образ вирішення проблемної ситуації, змінюючи при цьому зміст власної поведінки та зраджуючи колишнім думкам і переконанням;

– *неповне (ірраціонально-часткове) завершення гештальту*, внаслідок чого задовольняється лише його певний сегмент – емоційний, образний чи змістовний. Але, що є зміст без емоцій, або ж образ без змісту? Для неосвіченого у питаннях психологічної практики читача така постановка питання взагалі є абсурдною. І не дивно, адже абсурдною вона є і для людської психіки, яка дезорієнтується та підсвідомо прагне будь-що компенсувати неповністю завершений гештальт за рахунок інших (взятих, можливо, із абсолютно інших життєвих ситуацій) факторів, які є в її розпорядженні. Фактично це є поштовхом для формування неврозу нав'язливих станів, а інколи й псевдогалюцинацій – однієї з ознак розвитку шизофренії. До чого тут шизофренія? Дамо відповідь. За результатами спостережень від 1,5 % до 3 % членів суспільства тією чи іншою мірою знайомі з цією недугою не на

словах, залишаючись при цьому у відносинах розширеної суспільної взаємодії, будучи носіями людського капіталу. Скільки це у масштабах окремої території? На прикладі Житомирської області, в межах категорій “зайняті” (568 тис. осіб у 2006 р.) та “безробітні” (57 тис. осіб у 2006 р. за офіційною статистикою) лише за оптимістичним сценарієм це близько 10 тис. осіб, які задіяні або можуть бути задіяні у сфері суспільно-корисної праці, від яких залежить майбутнє держави та рівень окупності інвестованих у їх освіту засобів;

– *некоректне завершення гештальту* – спостерігається у випадку підміни істинного предмету потреби іншим, нібито тотожним, або однотипним. Проте, внаслідок такого підходу, організм не отримує психологічну розрядку, адже гештальт не руйнується, хоча на, перший погляд – потреба задоволена. Виникає парадоксальна ситуація – ставиться питання про задоволення вже задоволеної потреби – активізується механізм хибного кола, який спричиняє підсвідомий афункціональний вплив на розвиток людини, а отже і того капіталу, носієм якого вона є.

Як правило, існують вагомі причини, що обумовлюють нераціональне завершення гештальту, а їх джерелом можна вважати сукупність захисних реакцій організму, які виявляються, наприклад, у формі страху.

Загалом, у відповідності до поглядів гештальтистів немає потреби звертатися до минулого, воно саме впливає у теперішньому через незакінчені гештальти. Ф. Перлз вважав, що минулі спогади не так вже й далекі, як вважають психоаналітики, вони лежать на поверхні і у будь-який момент можуть стати фігурою. Не минуле, а теперішнє дає матеріал для роботи. Зміна способу реагування у теперішньому є і засобом, і ціллю гештальт-терапії. Гештальт-терапевтів цікавить не склад свідомості, а процес виникнення у полі сприйняття досвіду людини, не те, що не усвідомлюється, а те, як людина уникає усвідомлення. В свою чергу,

під усвідомленням мається на увазі не інтелектуальне розуміння, а чуттєве, за якого індивід занурений в процеси внутрішньої та зовнішньої реальності, а не у розсуд та міркування [10, с. 320].

Таким чином, гештальт підхід суттєво розширив розуміння надскладної будови людської психіки та неординарності, а подекуди, й парадоксальності тих процесів, що відбуваються в її межах. Його прикладна цінність беззаперечна, що підтверджується не стільки широтою узагальнення теоретичного матеріалу, скільки результатами понад півстолітньої практики. Прогресивність застосування гештальтпідходу на мікрорівні формування людського капіталу знову-таки не викликає сумніву, адже саме він сприяє розширенню горизонту свідомості, роблячи останню готовою для сприйняття інноваційних знань та професійних навичок. Проте, розв'язання завдань щодо віднаходження соціально-психологічного базису управління людським капіталом (на більш високих за особистісний рівнях його формування) вимагає подальшої наукової роботи.

До цього у представленій статті було коротко охарактеризовано два з трьох найбільш потужних напрямків психологічної думки. Останній (не за часом виникнення, а за послідовністю викладення матеріалу статті) – *біхевіоризм* – школа психології, яка надала пріоритет не інтелектуальному опрацюванню підсвідомих імпульсів (психоаналіз), не емоційно-чуттєвим станам (гештальт-психологія), а поведінці індивіда – беззаперечній ознаці якості та характеру його психічних процесів.

Формування біхевіоризму припадає на початок ХХ століття, а його основоположником вважають Дж. Уотсона.

Методологічними передумовами біхевіоризму стали принципи філософії позитивізму, у відповідності до яких наука має описувати лише феномени, що підлягають безпосередньому спостереженню. На противагу інтроспективній психології, біхевіоризм

виключив з поля досліджень всі наукові феномени, що не піддаються суворій фіксації та виміру. З точки зору представників біхевіоризму, психологія має стати наукою про поведінку, адже це єдина психічна реальність, що доступна для безпосереднього спостереження. При цьому під поведінкою розуміється сукупність реакцій організму на вплив зовнішнього середовища (на деякий перелік фіксованих стимулів), а людина розглядається як носій певних форм поведінки за принципом “стимул-реакція”.

Ускладнення поглядів на зміст та призначення психічного простежується у роботах Е. Толмена і К. Халла, які ввели у біхевіористичну парадигму поняття “проміжна змінна”. Сьогодні вивчення проміжних змінних, під якими розуміють складні психологічні феномени (увагу, уявлення, схильності, мотиви, настанови, ставлення тощо), є одним із основних завдань поведінкового напрямку в психології. Разом з цим, центральною проблемою біхевіоризму залишається проблема *навчання* (рос. – “*научения*”), яке є і процесом, і результатом набуття індивідуального досвіду, знань, вмінь та навичок, тобто воно є процесом формування певних моделей поведінки в умовах дії конкретних факторів впливу [15, с. 86–96].

Хто не чув про собаку І. Павлова? Мабуть, чули всі. А хто, окрім професійних психологів, зробив вірні висновки з того експерименту? Мало хто. А, можливо, такі висновки й непотрібні адміністраторам всіх рівнів владної піраміди?

Дозволимо собі нагадати суть експерименту. Годування собаки супроводжувалося світловим сигналом лампочки (дзвінком). З часом, після тривалих повторень, на нейтральний (без смаку і запаху, тобто такий, що не становить ніякого інтересу для харчування) подразник собака почала реагувати своєрідним чином – активізацією секреторної функції шлунку та слинних залоз. Що було доведено внаслідок

такого експерименту – існування умовного рефлексу. Такі умовні рефлекси почали розглядатися як результат навчання, що і було покладено в основу біхевіоризму, який, в даному випадку, не з'ясовує глибинні психологічні механізми виникнення такої реакції, а лише констатує її наявність. Приблизно це майбутні адміністратори і вчать у школі та на перших курсах університетів. Проте цього не достатньо, адже тут з поля зору випадає дуже цікавий і неординарний аспект проблеми – *помилкова реакція* собаки. Інакше кажучи, мова йде про *неприродну і спотворену модель поведінки* тварини, яка сформована внаслідок впливу факторів зовнішнього середовища.

То ж який ще (окрім наявності умовного рефлексу) висновок можна зробити з даного експерименту – на формування поведінки живої істоти суттєвого впливу може набувати *сторонній* (іноді випадковий) фактор, і якщо згодом індивід опиниться у полі активності цього фактора, то його поведінка (в силу існування умовного рефлексу) може виявитися хибною, тобто такою, що є або неприпустимою, або безрезультатною.

Таким чином, навчання індивіда, як стрижень процесу формування та розвитку людського капіталу, є надто складним процесом. В тому числі, його спрощене, позбавлене соціально-психологічного контексту, одномірне розуміння може спричинити недовіру всієї системи професійної підготовки, обумовивши тим самим марність інвестицій, спрямованих на формування людського капіталу. Отже, відповідаючи на основне питання представленої статті, можна переконливо стверджувати, що соціально-психологічним фундаментом політики розвитку людського капіталу як на макро-, так і на мікроекономічному рівні може виступити поведінковий підхід, адже:

– саме біхевіоризм надає пріоритет питанню соціального навчання, яке одночасно є і ядром проблематики формування та розвитку людського капіталу;

– саме біхевіоризм розглядає психіку людини з позицій “чорної скриньки”, що є прийнятним і для спеціалістів соціально-економічного профілю – стратегам і керманічам сфери управління людським капіталом держави;

– саме біхевіоризм акцентує увагу на проблемах корекції поведінкової реакції індивіда в цілях набуття нею оптимальних для соціальної системи форм.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладений у статті матеріал, на думку автора, у достатній мірі доводить важливість виваженого застосування дієвого соціально-психологічного інструментарію в процесі формування та розвитку людського капіталу на всіх рівнях економіки країни. Підставою для розробки такого інструментарію може виступити застосування поведінкового підходу – біхевіоризму, основними категоріями якого є вплив (стимул), реакція (поведінка) і навчання. Цей підхід безпосередньо відповідає змісту проблематики формування та розвитку людського капіталу, а його використання не вимагає глибинної експертизи підсвідомих процесів та станів психіки, що обумовлює можливість його застосування спеціалістами не лише психологічного, але й соціально-економічного профілю – безпосередніми адміністраторами сфери управління людським капіталом держави.

Список використаної літератури:

1. *Антонюк В.* Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу України // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 2. – С. 39-47.

2. *Армстронг М.* Практика управління людськими ресурсами. 8-изд. / Пер. с англ. под ред. С.К. Мордовина. – СПб.: Питер, 2008. – 832 с.

3. Важно – актуально – любопытно // Менеджер по персоналу. – 2008. – № 7. – С. 3.

4. Важно – актуально – любопытно // Менеджер по персоналу. – 2008. – № 8. – С. 3.

5. *Гришнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во “Знання”, 2001. – 254 с.
6. *Гришнова О.А., Тертична Л.І.* Економічна природа і значення категорії людський капітал // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7. – С. 33-37.
7. *Калашинова К., Красова О., Палагіна А., Петрова Ю.* Гуру менеджмента // Управление персоналом (спецвыпуск журналу). – 2008. – 208 с.
8. *Кір'ян Т., Куликов Ю.* Нове в теорії, методології та практиці людського капіталу // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 4. – С. 26-30.
9. *Кошулько О.* Пошук шляхів удосконалення управління і збереження людського капіталу на вітчизняних підприємствах. // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 39-44.
10. *Малкина-Пых И.Г.* Справочник практического психолога. – М.: Изд-во. Эксмо, 2007. – 784 с.
11. *Мортиков В.* Специфічність людського активу в економіці праці // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 2. – С. 3-6.
12. *Назаретян А.П.* Синергетика, когнитивная психология и гипотеза техногуманитарного баланса // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 134-145.
13. *Ривак О.* Соціальні видатки бюджету як джерело розвитку людського капіталу // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 7. – С. 35-42.
14. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Порохов. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 1600 с.
15. Справочник практического психолога: Психотерапия / сост. С.Л. Соловьева. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2005. – 575 с.
16. *Ушенко Н.* Умови та фактори підвищення продуктивності використання людського капіталу України // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 5. – С. 37-45.
17. *Фурман А.* Система інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної школи та її комплексна експертиза // Психологія і суспільство. – 2005. – № 2. – С. 29-75.
18. *Яценко Т.* Теоретико-методологічний підхід до цілісного розуміння психіки у її структурних компонентах // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 37-59.

МЕЛЬНИЧУК Дмитро Петрович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри управління персоналом і економіки праці Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- економіка праці, соціальна економіка і політика;
- управління персоналом, психологія управління та практична психологія.